

บทถอดเทปการบรรยายพิเศษ

เรื่อง : มาตรฐานคุณธรรมในสังคมสมัยใหม่
วิทยากร : ศ.ดร.สุวรรณา สถาอานันท์ (คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย)
วัน-เวลา : วันพุธ ที่ 31 กรกฎาคม 2562 เวลา 13.30 – 15.00
สถานที่ : ห้องประชุม 1 อาคารรวมวิจัยและบัณฑิตศึกษา สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
ผู้ถอดเทป : นายพรอินทร์ ชัยบัตร์

หมายเหตุ :

การบรรยายดังกล่าวมีวิทยากรรับเชิญ 2 ท่านคือ ศ.ดร.สุวรรณา สถาอานันท์ และ รศ.ดร.ไชยันต์ รัชชกุล บทถอดเทปบรรยายด้านล่างตัดมาเฉพาะช่วงของ ศ.ดร.สุวรรณา เท่านั้น

อ.สุวรรณา : ดิฉันขอเริ่มแบบนี้ว่า ดิฉันได้รับเชิญไปพูดเรื่องจริยธรรมพอสมควร และพบว่าบ่อยครั้งเวลาพูดเรื่อง “จริยธรรม” เหมือนเป็นญาติปีศาจ บ่อยครั้งที่เราอยากจะจับเขาตรง ๆ เขาจะหายวับไปกับตา คล้ายๆ กับวิธีพูดถึงจริยธรรมที่ต้องพูดผ่านอย่างอื่นแล้วเราจะเห็นจริยธรรม แต่หากเราพุ่งตรงไปที่จริยธรรมตัวมันเองจะเหมือนผีที่หายไป ทีนี้เริ่มจากข้อสังเกตอันนี้จึงกลับไปคิดว่า เราจะดูอะไร กรณีอะไรเล็ก ๆ จะยก 3-4 กรณีที่เกิดขึ้นในชีวิตจริง และจากกรณีเหล่านี้ทำให้ดิฉันเริ่มคิดเรื่องจริยธรรม และหวังว่าจะช่วยให้เห็นความต่อเนื่องเชื่อมโยง ความซับซ้อนของเรื่องต่าง ๆ ในกรณีเหล่านี้

ตัวอย่างที่ 1 เวลาเห็นเด็กหกล้ม พ่อแม่มีปฏิกิริยาอย่างไร ดิฉันก็เคยไปเรียนเมืองนอก เคยอยู่เมืองไทยตลอดชีวิต ดิฉันพบว่าเวลาเห็นเด็กหกล้ม ส่วนใหญ่...9 ใน 10 อาจจะมีกรณียกเว้น...พ่อแม่พี่น้องจะโอบอุ้มเด็ก บางกรณีจะโทษพื้น โทษโต๊ะเก้าอี้ ตีเก้าอี้ ด่าพื้นว่า “เนี่ยะ ทำให้ลูกชั้นหกล้ม” ดิฉันก็สงสัยและสังเกต มันทำให้เห็นวัฒนธรรมไทยอะไรบางอย่าง ให้ความรัก ความใส่ใจ ความอ่อนหวานกับความเจ็บเล็ก ๆ น้อย ๆ ถ้าดิฉันเป็นเด็กแล้วหกล้มแล้วมีคนมาว่าโต๊ะ เก้าอี้หรือพื้น ก็อยากจะแสดงให้เจ็บมากขึ้น หากเจ็บ 5 จะแสดงว่าเจ็บ 10 จะได้โอบอุ้มนาน ๆ การได้รับการปลอบประโลมเวลาเราเจ็บเป็นการได้ความรักจากพ่อแม่ ญาติพี่น้อง ผลก็คือเด็กจะร้องมากขึ้น เพราะอยากได้ความรักมากขึ้น อันนี้เป็นข้อสังเกต ดิฉันไปเรียนที่อเมริกา แล้วไปเจอเหตุการณ์เดียวกันคือเด็กหกล้ม พ่อแม่อเมริกันหรือญาติพี่น้องหรือเพื่อนอะไรก็ตามที่พาเด็กมา ไม่เคยเห็นใครเลยที่วิ่งเข้าไปโอบอุ้ม ไม่มีแม้แต่กรณีเดียว ส่วนใหญ่ปล่อยให้เด็กร้องไปก่อน เขาเจ็บเขาก็จะร้อง เสร็จแล้วก็จะให้เวลาให้เด็กลุกขึ้นเอง แล้วก็เดินเข้าไปใกล้ ๆ แล้วคอยถามว่าเจ็บไหม เจ็บมากไหม แล้วปลอบนิดหน่อย ไม่ใช่ไม่ปลอบ แต่ไม่ใช่วิ่งเข้าไปโอบหรือโอบ ทีนี้ถ้าเราคิดในแง่ว่าเป็นเด็ก ดิฉันจินตนาการว่าบทเรียนแก่เด็กเล็กในสองวัฒนธรรมนี้จะเป็นอย่างไรมากกว่าความรับผิดชอบต่อตนเอง เราทุกคนผิดพลาดกันได้ ทีนี้ความรับผิดชอบของตัวเราเองค่อย ๆ บ่มเพาะมาแต่

เด็ก ดิฉันตั้งข้อสมมติฐานว่า ในวัฒนธรรมที่เราหกล้มเขาไม่ได้โอ้เรามาก เราจะต้องสร้างสำนึกบางอย่างว่าเราต้องรับผิดชอบต่อตัวเราเองมากขึ้น ระวังอะไรมากขึ้น เมื่อผิดพลาดคนใกล้ชิดจะช่วยมากแค่ไหนอย่างไร ความอบอุ่น ฟังฟังคนอื่น เราคาดหวังได้แค่ไหน ดิฉันคิดว่าวัฒนธรรมเหล่านี้จะสอนเด็กต่างกัน ในข้อสังเกตข้อที่ 1 จากการหกล้มสู่การคาดหวังว่าเราจะฟังฟังคนอื่นได้มากแค่ไหน กับความรับผิดชอบต่อตัวเราเอง

ตัวอย่างที่ 2 ตอนที่ดูข่าวสึนามิที่ญี่ปุ่น ดิฉันตกใจมาก แทบสิ้นสติแต่ไม่ใช่เพราะความรุนแรงของสึนามิ เพราะเห็นข่าวตอนหนึ่งว่าคนญี่ปุ่นเข้าแถวเป็นระเบียบเรียบร้อยด้วยความอดทน รอคิวที่จะแต่ละคนจะไปใช้โทรศัพท์ที่ทางการจัดให้ เรากำลังคิดถึงสึนามิที่ทุกอย่างพังพินาศหมด พี่น้องตายก็คนหากันไม่เจอ ทุกคนรอเข้าคิว ไม่มีใครแสดงอาการกระวนกระวาย ยอมเข้าคิว ไม่มีความโกลาหล ดิฉันสงสัยว่าทำไมเขายอม จึงมีสมมติฐาน...จริงเท็จไม่ทราบ...ดิฉันเชื่อว่าเพราะคนญี่ปุ่นเชื่อว่า “อำนาจทางการ” จะให้ความยุติธรรมกับเขา ถ้าเราเข้าคิวโดยเราไม่เชื่อว่าอำนาจทางการจะให้ความยุติธรรมกับทุกคน ดิฉันไม่เชื่อว่าเราจะยอมเข้าคิว แต่เราจะไปแย่งกันใช้โทรศัพท์ เพราะฉะนั้นในแง่นี้ดิฉันได้ยินคนบอกให้เรา มีระเบียบวินัย ดิฉันเชื่อว่าการที่เราจะมีระเบียบวินัยต้องสร้างให้เขาเชื่อในความยุติธรรมของอำนาจทางการด้วย ไม่เช่นนั้นการทำตามกฎ หรือความมีวินัยจะทำให้เขาเสียเปรียบ เรายอมมีวินัยเพราะทุกคนอยู่ในระนาบเดียวกัน ไม่มีใครได้เปรียบเสียเปรียบเพียงเพราะการทำตามกฎหรือไม่ทำตาม ทีนี้ถ้าเราไม่ได้ให้ความยุติธรรม กลายเป็นว่าทำตามกฎเพราะหัวอ่อน เชื่อฟัง ว่านอนสอนง่าย หรือเราจะยอมทำตามกฎเมื่อเรามีส่วนร่วมในการออกกฎนั้นด้วย หรือเมื่อเรายอมทำตามกฎเมื่อเราอาจจะได้ประโยชน์จากการทำตามกฎและไม่เสียประโยชน์จากการทำตามกฎ หรือไม่ทำให้คนอื่นได้เปรียบเรา หากเราทำตามกฎแล้วเขาไม่ทำ การมีวินัยไม่ใช่แค่ทำตามกฎ แต่เราเชื่อด้วยว่าผลประโยชน์ของเราหรือการทำตามกฎนั้นมีการเฉลี่ยและจัดสรรอย่างยุติธรรมหรือเปล่า

ตัวอย่างที่ 3 ดิฉันเคยมีแม่บ้านที่บ้าน แกมีนิสัยประหลาดคือ สมมติกินข้าวเสร็จ แกจะไม่ล้างจานจนกว่าจะกินข้าวมือต่อไป หรือสมมติกินมือเที่ยง แกไม่ล้างจานที่กินมือเที่ยง แล้วค่อยมาล้างตอนมือเย็น ดิฉันก็สงสัยว่าทำไมถึงเป็นอย่างนี้ ดิฉันก็นั่งคิด พอติเรียนพุทธปรัชญามา ก็เลยสงสัยว่ามีสมมติฐานอธิบายอย่างนี้หรือเปล่าว่าเขาไม่อยากลงแรงในงานที่ต้องล้างจาน ในเมื่อมันผลัดต่อไปในอนาคตได้ เขาอาจจะยังไม่ได้ใช้ประโยชน์กับมัน นี้ขนาดมือเดียว วันเดียว ดิฉันก็เลยสังเกตคนไทยทั่วไป...พูดอย่างนี้ไม่รู้ถูกหรือเปล่า...คือ มีความไวใจในอนาคตน้อย ไม่ลงทุนกับเวลา ไม่ไวใจเวลาในอนาคต เพราะไม่เชื่อว่าทุกสิ่งจะเป็นไปอย่างนี้ อันนี้เดี๋ยวมีคำอธิบายเพิ่มเติม

ตัวอย่างที่ 4 วิธีจอดรถ จะมีการจอดขวางซอยเป็นประจำไม่ว่าจะเป็นชาเล้งชายผลไม้หรือรถเบนซ์หรู ก็จะมีพฤติกรรมอย่างเดียวกัน ก็คือการจอดรถขวางไว้ トラบเท่าที่ไม่มีคนมาอ้างสิทธิ ไม่จินตนาการสิทธิที่เป็นนามธรรม หรือความเป็นไปได้ที่คนจะใช้สิทธิก่อนที่คนนั้นจะมาปรากฏตัวอ้างสิทธิ คือ หมายความว่าถ้าเรามาเขาจะถอยให้ แต่เขาจะไม่จอดในที่ที่เป็นสิทธิคนอื่น จนกว่าคนอ้างสิทธิจะมาปรากฏ ซึ่งอันนี้ประหลาดมาก แต่ว่าดิฉันเป็นคนเรียนปรัชญา ดิฉันก็มีข้อสังเกตว่า คนไทยไม่เชื่อในพลังของนามธรรม แต่กตีกาทุกกตีกาเป็นนามธรรม

มันทำให้ไม่ค่อยลงทุนกับโลกที่เป็นไปได้ ไม่ค่อยเห็นความเชื่อมโยงระหว่างโลกที่เป็นไปได้ กับการตัดสินใจในโลกแห่งความเป็นจริง เมื่อเราตัดสินใจอะไรอย่างหนึ่งเราก็คิดว่าเราจะทำ ทางเลือกคือเป็นขั้นตอน ดิฉันค่อนข้างสังเกตว่าคนไทยมีขั้นตอนน้อยแล้วรีบตัดสินใจบางอย่างโดยคิดผลประโยชน์เฉพาะหน้า แต่ถ้าเราสามารถสร้างทางที่เป็นไปได้ในจินตนาการมากขึ้น น่าเชื่อได้ว่าเราจะเห็นอะไรที่มีผลประโยชน์ยาวมากขึ้นได้ อันนั้นกรณีหนึ่งที่หนึ่งที่น่าสนใจ และเราพามันไปสู่ประเด็นอื่นที่เกี่ยวข้องเชื่อมโยง ดิฉันตั้งใจที่อาจารย์ทำเรื่องนี้

เคยเห็นฝรั่งคนหนึ่งทำวิจัยโดยเอาเด็กสองกลุ่มมาโดยกลุ่มที่ 1 เป็นเด็กเชื้อสายจีน อีกกลุ่มหนึ่งเป็นเด็กค่อนข้างเป็นคนไทย แล้วเขาก็บอกเด็กทั้งสองกลุ่มว่าวันนี้ให้ 10 บาทแก่เด็กทั้งสองกลุ่ม แล้วบอกต่อว่าถ้ายอมรอลงถึงอาทิตย์หน้า จะให้ 30 บาท แต่ถ้ามาเอาพรุ่งนี้ให้อีก 10 บาท หมายความว่าวันนี้ได้ 10 บาท ถ้าจะเอาเงินพรุ่งนี้ได้ 20 กับอีกตัวเลือกถ้ายอมรอลงถึงอาทิตย์หน้าจะได้ 50 บาท ผลปรากฏว่าเด็กจีนเกือบทุกคนยอมรอล แต่กลุ่มที่เป็นเชื้อสายไทยเอาพรุ่งนี้

ดิฉันตั้งข้อสังเกต ดิฉันยังเห็นตัวอย่างอีกเยอะมาก หรือว่าการวางแผนที่ไม่ค่อยทำตามแผน การที่ไม่ค่อยมีความผูกพันกับบางอย่าง เราไม่เคารพกฎหมาย แต่เราเคารพต้นไม้ที่ศักดิ์สิทธิ์ แต่นั่นก็อีกเรื่องหนึ่ง เราไม่ลงทุนกับบัญญัติที่ตราเป็นกฎหมาย อันนี้จะเกี่ยวกับว่าศาสนาเทวนิยมเขาจะบอกว่าบัญญัติมาจากพระเจ้า และต้องเชื่อพระเจ้า บัญญัติมีอำนาจต่อชีวิตของพวกเขามากกว่าพวกเรา ของเราบัญญัติเป็นสมมติ คือเราไม่มีพระเจ้า เราไปบัญญัติเป็นสมมติ เราไม่ค่อยเชื่อบัญญัติเราก็จึงเห็นกฎหมายเป็นเรื่องศักดิ์สิทธิ์ได้ยากมากกว่า อันนี้พูดแบบ general แน่นนอนว่ามีข้อยกเว้น อันนี้เป็นข้อสังเกต

ประเด็นที่ 2 ที่เกี่ยวข้อง ดิฉันอยากจะพูดถึงพลังทางวัฒนธรรมที่กำกับชีวิตทางจริยธรรมในสังคมไทย พลังทางวัฒนธรรมที่กำกับชีวิตทางจริยธรรม โดยแบ่งเป็นสองประเภทพวกหนึ่งเป็นพลังนอกพุทธวัฒนธรรม ดิฉันไม่พูดพระพุทธศาสนา ไม่พูดพุทธธรรม อันนั้นอีกเรื่องหนึ่งซึ่งต้องใช้เวลาพูดกันนาน เอาแค่พุทธวัฒนธรรมที่นอกพุทธธรรม ดิฉันคิดว่ามีประเภทความเชื่อพื้นบ้าน ประเพณี ท้องถิ่น อันนี้เขาต้องมีจารีตของเขาที่ต้องกำกับพฤติกรรมของคนว่าคนดีเป็นอย่างไร ไม่ผิดผีก็ว่าไป

อีกอันหนึ่งที่คิดว่าค่อนข้างสำคัญกับวัฒนธรรมไทยคือ **รู้จักเอาตัวรอดเป็นยอดดี** คำว่ายอดดีคำนี้เราพูดเล่น ๆ สนุกสนานก็ไม่เป็นอะไร แต่ในทางปรัชญาคำนี้มีนัยสูงมาก หมายถึง ในโลกนี้มีความดีหลายอย่างกับชั่ววอโรยก็เป็นความดี มีเพื่อนดีก็เป็นความดี ได้โอกาสมีกิจการงานที่มั่นคงก็เป็นดี **สิ่งที่ดีเยอะแยะทั้งหมดอะไรดีที่ดีที่สุดของไทยก็คือ เอาตัวรอด** ของคนอื่นอาจจะจะเป็นความจริงสูงสุด อาจจะเป็นความรัก อาจเป็นเสรีภาพ อาจจะเป็นความยุติธรรม อาจจะเป็นความรู้ ดังนั้นการเอาตัวรอดแปลว่าสิ่งที่ดีที่สุดในวิถีคิดของเรา คือสิ่งที่ดีที่ไม่มิลักษณะอุดมการณ์ ถ้าพวกเราสนใจไปดูงานวิจัยเกี่ยวกับประวัติศาสตร์การทูตไทย ฐานคิดในการตัดสินใจทางความสัมพันธ์ระหว่างประเทศใน 100 ปีที่ผ่านมา เป็นงานที่ได้รางวัลของ สกว. เมื่อปีที่ผ่านมา พบว่าการตัดสินใจทางความสัมพันธ์ระหว่างประเทศไม่เกี่ยวกับอุดมการณ์ทางการเมืองเลย แต่เกี่ยวกับผลประโยชน์ **consistent สม่ำเสมอ** เรื่องหนึ่งดิฉันคิดว่าเราค่อนข้างเชื่อในผลประโยชน์นิยม ลองฟังวาทศิลป์ของนักการเมือง จะ

เจอประโยชน์ทุกวัน แต่ว่าประโยชน์นิยม จะแยกแยะระหว่างสองอย่างนี้คือ ประโยชน์นิยมกับผลประโยชน์นิยม ประโยชน์นิยมแบบของเราน่าเป็นห่วงนิดหนึ่งคือมันข้างเฉาะตน พรรคพวกและระยะสั้นแต่ประโยชน์นิยมในทางปรัชญาเป็นประโยชน์สูงสุดแก่คนจำนวนมากที่สุด อันนั้นก็ระบบคิดที่เป็นเหตุเป็นผลในหลักเศรษฐศาสตร์ มาคำนวณวัดได้ ซึ่งเราใช้คำว่าประโยชน์นิยม แต่จริง ๆ แล้วเราใช้ในความหมายที่แคบและสั้นกว่าตัวหลักคิดเยอะ ประโยชน์นิยมคือหลักความสุข หรือ happiness principle ของเบนแธมกับมิล

ทีนี้พลั้งจากพุทธ ซึ่งดิฉันขอเน้นว่าเป็นพุทธวัฒนธรรม ดิฉันคิดออกได้ 3 อย่าง 1. การสอนเรื่องความไม่เที่ยง ทำให้เราไม่ไว้ใจเวลา และไม่ลงทุนกับเวลาที่ทอดยาวออกไป ดิฉันมีสมมติฐานว่าจริยธรรมที่เข้มแข็ง เราต้องมีสมมติฐานว่าเรามีตัวตนเดียวกันที่ต่อเนื่องเชื่อมโยงไปเป็นระยะยาว คนที่ทำ A แล้วรับผล B ระหว่างเวลา A กับเวลา B ต้องเป็นคนเดียวกัน เราถึงจะมีความรับผิดชอบ แต่ถ้าเราไม่เน้นเวลาที่ต่อเนื่อง ดิฉันคิดว่ามันไม่พาไปสู่ตรรกะของความรับผิดชอบ ไม่รู้ใครเป็นใคร ไม่มีตัวตนที่แข็งที่ก้าวผ่านการเวลา แต่เราเน้นเวลาที่ไม่เที่ยงและการไม่มีตัวตน ดิฉันไม่ได้พูดว่าพุทธปรัชญาสอนแบบนี้นะคะ แต่พุทธวัฒนธรรมเป็นแบบนี้ในบริบทของไทย อันนี้ต้องชัด

อีกอันหนึ่งคือกฎแห่งกรรม ถ้าเราเข้าใจในบริบทแห่งสมัยพุทธกาล เป็นวิธีที่จะแก้ปัญหาชนชั้น วรรณะในสมัยนั้นคือทำให้คนเท่ากัน ด้วยกรรมที่แต่ละคนทำ แต่พุทธวัฒนธรรมในบริบทของไทย ไม่ได้ทำหน้าที่ที่ทำให้คนเสมอภาค แต่มันทำหน้าที่อธิบายความไม่เสมอภาค ทำให้เรายอมรับความไม่เสมอภาค ที่กฎแห่งกรรมในวัฒนธรรมไทยมักจะใช้ในแง่เมื่อเราล้มเหลว ลื่นหวัง หรือได้รับความไม่ยุติธรรม หรือความผิด โทษที่เราอธิบายไม่ได้ เราจึงมักจะบอกเสมอถึงอะไรที่เราไม่สามารถอธิบายได้ว่ามันเป็นคือกรรม ซึ่งดิฉันค่อนข้างเชื่อว่า ความเชื่อกรรมแบบวัฒนธรรมไทย มีผลต่อการต่อสู้หรือไม่ต่อสู้ความยุติธรรมในสังคม

ประเด็นต่อไปเวลาเราพูดเรื่องจริยธรรมในสังคมไทยสมัยใหม่ จริง ๆ คำว่าสมัยใหม่ มันคืออะไร? เป็นเรื่องสนุกสนาน มันเกิดขึ้นจากอะไร ฐานคิดคืออะไร ปฏิเสธโลกโบราณตรงไหนบ้าง อย่างไร อันนี้คือเรื่องหนึ่งเลยนะคะ วันนี้จะไม่พูดสมัยใหม่ในความหมายเชิงฐานคิด แต่จะพูดถึงสังคมไทย เวลาเราพูดเรื่องจริยธรรมในสังคมไทย ดิฉันอยากจะให้เราคิดอย่างละเอียดหน่อยว่า เรากำลังพูดถึงส่วนไหนของสังคมไทย สังคมแต่ละส่วนมีกฎแต่ละประเภทที่เรียกร้องให้เราปฏิบัติตาม เช่น ในส่วนบุคคล ในครอบครัว กฎกติกาที่กำกับพฤติกรรมในระดับครอบครัวในระดับบุคคล จริง ๆ มันจะเป็นจารีตประเพณี ธรรมเนียม ถ้าใครเป็นชาวพุทธก็เป็นศีล 5 ใครเป็นชาวคริสต์ก็เป็นคำสอนทางศีลธรรม มุสลิมก็เป็นหลัก 5 ประการ เป็นกติกาส่วนบุคคลและในครอบครัว อันที่ 2 ชุมชน ดิฉันเชื่อว่ามิกติกายอยู่ชุดหนึ่งซึ่งใหญ่กว่าครอบครัวและปัจเจก ไม่ว่าจะเป็นธรรมนูญของชุมชน จะเป็นวัฒนธรรมชุมชน หรือกฎอะไรที่ชุมชนตั้งขึ้นมาอันนี้ก็ป็นอีกระดับหนึ่ง อันที่ 3 ก็เป็นระดับองค์กร เช่น บริษัทเอกชน โรงเรียน สมาคมวิชาชีพ ชมรม แพทย์สภา สภานายความ ชมรมดนตรี อะไรของพวกนี้ก็เป็นอีกประเภท

อีกหนึ่งก็จะมีกฎกติกาของเขา ประเภทที่ 4 ก็จะเป็นของสังคมทั่วไป เช่น ผู้บริโภค ประชาชนผู้มีสิทธิเลือกตั้ง ปัญญาชนชาวบ้าน ผู้ใช้รถใช้ถนน พวกนี้ก็เป็นกติกาอีกชุดหนึ่ง อีกระดับหนึ่ง พวกนี้ก็เป็นสังคมโดยทั่วไป

และอันที่ 5 ระดับรัฐ ก็จะเป็นกฎระดับกระทรวง ศาล รัฐสภา อะไรต่าง ๆ ฉะนั้นเวลาที่เราจะพูดถึงจริยธรรมในสังคมไทย ดิฉันคิดว่าเวลาเราคิดลงไปจริง ๆ ต้องดูว่าเราพูดถึงส่วนไหน มันมีชุดของกติกา จารีต จริยธรรมต่าง ๆ ที่กำกับไม่เหมือนกัน

จริยธรรมกับคุณธรรมต่างกันอย่างไร? ดิฉันอ่านจากตำราจริยศาสตร์จากตะวันตก **คุณธรรมมาจากภาษาอังกฤษคือ virtue ในปรัชญาตะวันตก คนที่คิดเรื่องนี้และมีอิทธิพลมากที่สุดในช่วงการปรัชญาทั่วโลกก็คือ อริสโตเติล ซึ่งมองว่าคุณธรรมคือคุณลักษณะที่เราฝึกฝนคนให้เป็นบุคคลที่ดีเลิศ เช่น ความกล้าหาญ ความรัก ความยุติธรรม การมีปัญญา** แต่ของพวกนี้ไม่ใช่เกิดมาแล้วมี มันมีขั้นตอนของพัฒนาการทางจิตวิทยา คุณธรรมก็เช่นกัน เราต้องฝึกฝนให้เรามีความกล้าหาญ รู้ได้ยังงัวกล้าหาญ ไม่ใช่บ้าบิ่นและไม่ใช้ชี้อลาด? อะไรที่เรียกว่ามีปัญญา ในสถานการณ์ไหนอย่างไร พวกนี้อริสโตเติลเรียกว่า ปัญญาปฏิบัติ (practice wisdom) คือความเป็นมนุษย์ที่มีกฎกติกาหลายชุดที่ทำให้เราทำอะไร และเรามาเลือกกว่าในกรณีนี้เราจะใช้ชุดไหน ในชีวิตประจำวันเราเจอแบบนี้อย่างไร เราอยากไปเกี่ยวกับเพื่อนแต่เราต้องเรียนหนังสือ เราต้องโกหกพ่อแม่ไหม มันคือการพัฒนาคุณลักษณะของเราเหล่านี้ให้มันดีที่สุด เป็นลักษณะของมนุษย์ ทีนี้อีกสำนักหนึ่งคือจริยธรรมปกติ คำนี้กว้าง ๆ หมายถึงเกณฑ์ของพฤติกรรมคู่ว่าพฤติกรรม คุณธรรมเป็นเรื่องคุณลักษณะของมนุษย์ จริยธรรมเช่นฆ่าเขาหรือเปล่า ละเมิดเขาหรือเปล่า คนที่ละเมิดชีวิตอื่นจะเป็นการขโมย จะเป็นการโกหก อะไรต่าง ๆ พวกนี้จะผิดจริยธรรม แต่ถ้าคุณธรรมจะหมายถึงคนคนนี้มี ความกล้าหาญ มีปัญญาปฏิบัติหรือเปล่า มีความพอเหมาะ ไม่สุดขั้วหรือไม่ หรือรักความยุติธรรม จริยธรรมคือตัวพฤติกรรมที่เราบ่งว่าเขาละเมิดหรือไม่ เขาโกหกหรือไม่ เวลาเรากล่าวอย่างนี้มันเป็นเรื่องจริยธรรม

เพราะฉะนั้นจริยธรรมจึงมีคู่ตรงข้ามที่เราปฏิบัติด้วย หรือว่าเป็นเรื่องที่เราทำกับคนอื่นหรือสังคมจริยธรรมพูดถึงกฎเกณฑ์กติกาในความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ คุณธรรมคือคุณลักษณะของเราในฐานะมนุษย์ แต่ในภาษาไทยเราจะใช้รวม ๆ กันไป ทีนี้เรื่องคนกับกฎสั้น ๆ คำถามของดิฉันก็คือ ทำไมเราทำตามกฎ ทำไมเรายอม ดิฉันคิดได้ 3 เหตุผลใหญ่ ๆ (1) เพราะเรายินยอมเอง เพราะเห็นประโยชน์แก่ทั้งตัวเองและผู้อื่น หรือเป็นความเห็นใจ สงสารหรือเมตตา (2) เพราะถูกบังคับ เราไม่ต้องการเสียผลประโยชน์ เช่น เราไม่ได้อยากทำตามกฎ แต่ถ้าเราละเมิดเดียวเราโดนปรับ โดนเข้าคุก กฎหมายทำงานโดยสมมติฐานว่าเราเห็นแก่ตัว คือเราไม่ยอมเสียเสรีภาพเพราะติดคุก เราไม่ยอมเสียเงิน ทั้งหมดนี้เพราะเราไม่ยอมเสีย กฎหมายใช้ความไม่ยอมเสียของเรา มาควบคุมให้เราจริยธรรม ให้เราทำตามกฎหมาย ซึ่งเรื่องนี้ซึ่งจะไม่ชอบ เพราะเป็นการยืนยันความเห็นแก่ตัวของเรา แต่ก็ยังดีกว่าไม่มี (3) เราทำตามกฎ แต่อันนี้เหมือนจะไม่เป็นกฎ เช่น พระอรหันต์ ความศรัทธา ความปรีดี ชื่นชมความสมาทานคุณค่าอุดมการณ์อะไรบางอย่าง เรายินดีทำ เรานึกถึงนักปฏิวัติพวกที่เดินตามเหมา ลำบากลำบากบนแต่เขายินดีทำ เพื่อสิ่งที่สูงส่งมาก ๆ กรณีพวกนี้ก็จะมียุทธศาสตร์ในพระพุทธองค์ บางคนยอมต่อสู้อันเพื่อเสรีภาพ อีสราเอล นักหนังสือพิมพ์บางคนเสี่ยงตายไปทำข่าวแล้วโดนจับ โดนเข้าคุก

อันนี้ก็เป็นอีกระดับหนึ่ง อีกอันหนึ่งก็คือ ทฤษฎีทางศีลธรรมหลัก ๆ มี 2 สำนักใหญ่ ๆ

1) พวกไม่ฝึกฝายฝายโต ถึงจะถูกต้อน ก็จะมีแบบสุดโต่งหรือปานกลาง สุดโต่งก็คือ มนุษย์ทุกคน เราไม่สามารถตัดสินว่าใครมีสิทธิหรือสมควรได้รับสวัสดิภาพได้มากกว่าใคร เพียงเพราะเป็นมนุษย์ ไม่ใช่สิ่งที่เขาทำ ผู้ที่เริ่มแบบนี้แปลว่า มีกฎศีลธรรมบางอย่างที่ทุกคนต้องทำตามหน้าอย่างเด็ดขาดสมบูรณ์ถึงจะถูกต้อน เช่น สมมติเกิดไฟไหม้โรงเรียน แล้วเราไปช่วยลูกเราก่อน พวกไม่ฝึกฝายฝายโตก็จะบอกว่าไม่ได้ ลูกเธอกับคนอื่นก็มีค่าเท่ากัน ดังนั้นเธอต้องช่วยทุกคนเท่ากันและพร้อมกัน ซึ่งเป็นหลักประหลาดมาก ซึ่งฝรั่งก็คิดออกมา ดิฉันคิดว่าพวกนี้เหมาะกับพวกกฎหมาย ไม่ค่อยเหมาะกับมนุษย์อย่างเรา ๆ เท่าไหร่ เขาก็เหมือนจะรู้ตัว จึงคิดแบบปานกลางขึ้นมาใหม่เพราะคิดว่าไม่เหมาะสมด้วยประการฉะนี้ แบบปานกลางคือ ไม่คิดว่ากฎนั้นต้องทำได้โดยเด็ดขาดสมบูรณ์ เอาแค่กฎที่มนุษย์มีเหตุผล ทุกคนยอมรับร่วมกัน ไม่เด็ดขาด เช่น กรณีไฟไหม้ กลุ่มนี้เขาก็จะบอกว่าเรามีสิทธิช่วยลูกเราก่อน แต่เราไม่มีสิทธิต่าคนอื่นถ้าเขาช่วยลูกเขาก่อนแล้วลูกเราตาย หมายความว่าสิ่งที่ถูกต้องตามศีลธรรมที่เราจะไปช่วยลูกเราก่อน เพราะเกณฑ์ที่คุณใช้กับตัวคุณต้องเป็นเกณฑ์เดียวกันที่คุณใช้กับเขา

2) พวกฝึกฝายฝายโต สมมติว่าพวกประโยชน์นิยมเขาจะถือว่า คนทุกคนต้องดีค่าเท่ากันหมดแล้วมาคำนวณว่าประโยชน์สูงสุดของคนจำนวนมากที่สุดคืออะไรแล้วใช้เกณฑ์นั้นเสมอหน้ากันหมด แต่พวกฝึกฝายฝายโตจะบอกว่าไม่ได้คือ ฉันมีหน้าที่พิเศษกับพ่อแม่ฉัน หรือกับลูกของฉัน เธอจะให้ฉันดีค่าคนเหล่านี้เท่ากับมนุษย์คนอื่น ๆ ที่เหลือไม่ได้ อันนี้มีลักษณะพิเศษ แต่พวกฝึกฝายฝายโตมีคำอธิบายอีกเยอะว่าฝึกฝายฝายโตยังไม่เห็นแก่ตัว ที่ไม่ละเมิดคนอื่น ไม่ใช่ทำร้ายคนอื่น ซึ่งอันนี้ก็เป็นอีกก้อนหนึ่งที่เป็นทฤษฎีทางศีลธรรม

สุดท้ายก็คือ แผนที่ทางความคิดเกี่ยวกับชีวิตที่มีจริยธรรมบนโลกนี้ ใหญ่ ๆ มีกี่ประเภทอะไรบ้าง? tactical life มีอะไรบ้าง? ถามว่าทำไมเราต้องมีจริยธรรม? เพราะว่าบังเอิญในทางชีววิทยาเราเป็นสัตว์สังคม เป็นสัตว์ที่อยู่เป็นกลุ่ม แต่บังเอิญเราเป็นมนุษย์ด้วย เราไม่ใช่แค่สัตว์เราก็ก่อนเลยมีกติกาสัตว์ที่ซับซ้อน มีวิถีคิดเกี่ยวกับวิถีอยู่ด้วยกันที่ซับซ้อนกว่าสัตว์อื่นๆ ที่ในโลกนี้มี 2 กลุ่มหลักๆ คือ

(1) พวกที่อิงกับศาสนาธรรม ก็จะมี 3 ประเภทหลัก

(1.1) พวกที่อิงความเชื่อพื้นถิ่น คือ ฝั โฟไซดอน

(1.2) ศาสนาที่มีพระเจ้าเช่น พระเจ้าองค์เดียว ยิว คริสต์ อิสลาม หรือพระเจ้าหลายองค์ เช่น ฮินดู

(1.3) อิงศาสนาธรรมแต่ไม่อิงกับความเชื่อในพระเจ้า เช่น ศาสนาพุทธ ขงจื้อ เต๋า พวกนี้ก็มีศาสนาธรรมแต่ไม่อิงกับความเชื่อในพระเจ้า กลุ่มที่

(2) พวกที่ไม่อิงศาสนาธรรมเลย ก็จะมี 3 สกุลคิด

(2.1) virtue ethics คือ อริสโตเติล เป็นคุณธรรม คุณสมบัติที่ฝึกฝนให้มีในคนจนเป็นเลิศ ความกล้าหาญ มีปัญญา ความยุติธรรม กลุ่มที่

(2.2) คือพวกที่คิดว่าหน้าที่ พวกนี้จะเป็นจริยธรรมจะกลายเป็นสมัยใหม่ พวกคุณธรรมจะเป็นโลกโบราณ ขงจื้อ อริสโตเติล เป็นโลกศาสนาจำนวนมากจะเป็นประเภทโบราณ พวกสมัยใหม่จะเริ่มที่คานท์ เป็นนักปรัชญาเยอรมันคนสำคัญ เป็นบิดาแห่ง enlightenment เรื่องหน้าที่ซึ่งให้มา 2 เกณฑ์ คือ การกระทำถูกต้องคือ

การกระทำที่จิตใจให้เป็นกฎสากลได้ หมายความว่า ถ้าเราไม่รู้ว่าทำอย่างนี้ถูกหรือเปล่า ให้เราลองถามว่าคนทุกคนทำสิ่งเดียวกันในกรณีนี้ได้หมดไหม ถ้าได้แปลว่าการกระทำนั้นถูก ยกตัวอย่าง สมมติว่าการพูดความจริง เป็นสิ่งที่ถูกหรือเปล่า ถ้าทุกคนพูดความจริงตลอดเวลามันเป็นไปได้ไหม สรุปคือเป็นไปได้ ความจริงจะพูดสำเร็จถ้าทุกคนพูดความจริงตลอดเวลา แต่ถ้าเราถามว่าพูดโกหกทำได้หรือไม่ คานดักก็จะบอกว่าไม่ได้ การพูดโกหกจะสำเร็จก็ต่อเมื่อคนอื่นคิดว่าเราพูดความจริง ในแง่นี้มันจึงทำให้เป็นกฎสากลไม่ได้ มันมีเงื่อนไขอื่นที่ทำให้สิ่งนี้เป็นไปไม่ได้ในตัวของมันเอง หรืออีกอันหนึ่งคือต้องไม่ใช่มนุษย์เป็นเครื่องมือเพื่อเป็นเป้าหมายของเราเองเท่านั้น เราใช้คนอื่นเป็นเครื่องมือได้ แต่ใช้เขาเป็นเครื่องมือแต่เพียงอย่างเดียวไม่ได้ ตัวอย่างเช่นการคบเพื่อน สมมติว่าเราอยากส่งลูกไปโรงเรียนดี ๆ ลูกเราจะต้องมีเพื่อนดี ๆ ลูกเราก็จะก้าวหน้า คือเราคบเพื่อนเพื่อผลประโยชน์ เพื่อคาดว่าจะได้ประโยชน์ ไม่เป็นอะไร แต่หากว่าคบเพื่อนเพียงเพราะผลประโยชน์เท่านั้นอันนี้ไม่ได้ เท่ากับว่าเราใช้เขาเป็นเครื่องมือโดยสมบูรณ์ เครื่องมือเช่นดินสอ ปากกา โตะ เราใช้เป็นเพียงเครื่องมือได้ แต่มนุษย์เราใช้เป็นเพียงเครื่องมือไม่ได้ เพราะเรากำลังทำให้เขากลายเป็นเครื่องมือ

(2.3) คือประโยชน์นิยมก็คือหลักความสุข พวกนี้มีหลักคือประโยชน์สูงสุดคือประโยชน์ของคนที่มีจำนวนมากที่สุด ก็ต้องไปคำนวณเอา ข้อดีของพวกนี้เสมอภาคเท่ากันหมด ทุกคนนับ 1 เหมือนประชาธิปไตย ไม่มีใครนับได้ 2 หรือ 3 ข้อดีในการวางแผนภาพใหญ่ หากไม่รู้จะไรก็บอกว่า “ประโยชน์นิยม” เพื่อคนส่วนใหญ่ แต่ว่าปัญหาของประโยชน์นิยมก็คือ คนส่วนน้อยบางครั้งต้องเสียประโยชน์เพื่อคนส่วนใหญ่ แล้วบางครั้งหลายคนก็ถามว่าสิทธิของคนส่วนน้อยมีหรือไม่ มันยุติธรรมกับคนส่วนน้อยแล้วหรือที่เขาต้องเสียสละเพื่อคนส่วนใหญ่

อ.มิ่งสรรพ์ : เหมือนกับจะได้ข้อสรุปว่า ถ้าจะพูดถึงเกณฑ์ที่เรามีพฤติกรรมต่อกันและกันหรือมีความสัมพันธ์ มันต้องใช้คำว่าจริยธรรมไม่ใช่คุณธรรม เพราะฉะนั้นนี่ก็ขึ้นมาว่าอาจารย์ก็ได้บอกว่าจริง ๆ แล้วโลกไม่ได้มีสังคมเดียว สังคมในภาพรวมไม่ได้มี homogeneous แต่ละกลุ่มก็จะมีมาตรฐานจริยธรรมที่แตกต่างกัน จึงมันก็ไม่มีอะไรที่เป็นมาตรฐานจริยธรรมเพียงมาตรฐานเดียว ทีนี้ถ้าคุณธรรมเป็นเรื่องของปัจเจก แต่ละคนก็จะมีหลายอย่าง แล้วเราจะเลือกได้ไหมว่าต้องมีคุณธรรมอย่างนั้นอย่างนั้นถึงจะเป็นยอดบุรุษ หรือจริง ๆ มันก็เหมือนจริยธรรมที่แล้วแต่ว่าเราจะพูดถึงเรื่องอะไร แล้วรัฐบาลพยายามมาให้เลือกอยู่ 3-4 ตัว แล้วให้ทุกคนปฏิบัติตามเช่นนี้ sensible หรือไม่?

อ.สุวรรณา : เมื่อกี้ดูวิดีโอของ รศ. นพ.สุริยเดว มีฉากหนึ่งที่เด็กผู้หญิงที่เป็นพนักงานบริษัทซึ่งบอกว่าเขาจะทำแบบนี้ แล้วหัวหน้าระดับกลางบอกไม่ให้ทำแต่หัวหน้าที่นั่งหัวโตะบอกลองฟังเขา **ปัญหาคือ ตอนนี้สังคมไทยคนที่นั่งหัวโตะไม่ได้ทำหน้าที่แบบในวิดีโอ** เพราะทุกคนต้อง 1-2-3-4-5 ทีนี้ต้องทำอะไร คืออันนั้นเป็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ครอบงำ ครอบคลุม ทิศทางในการหาความรู้ หรือการหามาตรฐานในพื้นที่อื่นด้วย อันนี้คือปัญหาพื้นฐานของสังคมเราตอนนี้ คือ การหามาตรฐาน และสมมติว่าในที่สุดหาเจอ แต่มันต้องมาจากการที่กลุ่มต่าง ๆ หาของตนเองแล้วค่อย ๆ จัดการให้ดีขึ้น ค่อย ๆ ค่อย ๆ ตกกลางกัน จนในที่สุดเราก็จะเจอธรรมญาของประเทศหรืออะไรบางอย่าง ซึ่งในประเทศไทยเราไม่เคยมีกระบวนการอย่างนั้นจริง ๆ ส่วนประเด็นเรื่องคุณธรรมที่อาจารย์ถาม คือ

ที่พูดเรื่องคุณธรรมของกรีกโบราณ บังเอิญเขาเชื่อว่าในสังคมมีคนเป็นกลุ่ม ๆ ซึ่งทำหน้าที่ที่ต่างกัน ในแต่ละกลุ่มที่ต่างกันก็จะมีคุณธรรมหลักที่เป็นคุณธรรมประจำกลุ่ม เช่น พวกทหาร ความกล้าหาญก็จะสำคัญที่สุด พวกนักปกครองก็จะเป็นปัญญาสำคัญที่สุด พวกพ่อค้าก็จะเป็นความยุติธรรม เพราะฉะนั้นเขาก็จะคิดสังคมเป็นองค์ประกอบใหญ่ ที่แต่ละส่วนก็มีคุณธรรมหลักที่สำคัญว่าคุณธรรมอื่น ก็จะตอบได้ว่าเป็นคุณธรรมไหนที่ไม่ใช่ปัจเจกแต่เป็นคุณธรรมของคน ซึ่งในฐานะปัจเจกก็ได้ แต่ในฐานะบทบาทหน้าที่ของสังคมก็จะมีคุณธรรมประจำกลุ่มอยู่ด้วย แต่คำถามข้อแรกจะตอบยากกว่า ว่า อันนั้นเป็นการไปจัดการความสัมพันธ์แบบแผนของความสัมพันธ์เชิงอำนาจในสังคม ซึ่งจริง ๆ มีผลต่อที่เหลือทั้งหมดไม่ว่าจะเป็น กิจกรรมทางเศรษฐกิจ กิจกรรมทางการศึกษา วิธีคิดเรื่องคุณธรรมอะไรทั้งหลาย

อ.มิ่งสรรพ์ : คือวิธีคิดของผู้ปกครองของเรานี้มันจะเป็นวิธีคิดแบบทุกอย่างต้อง homogeneous เหมือนกันหมด, เป็นอันหนึ่งอันเดียว, ต้องสมานสามัคคี, ต้องคิดเหมือนกันหรือต้องไม่คิดต่าง มันก็เลยออกมาเป็นข้อ ๆ และก็คิดว่าต้องเป็นอย่างนี้แหละ มันก็เลยทำให้กฎระเบียบต่าง ๆ อันนี้อยู่ใน พ.ร.ก. ของศูนย์คุณธรรมว่าจะต้องไปส่งเสริมมาตรฐานคุณธรรมซึ่งก็ไม่ว่าคุณธรรมไหนสำหรับบทบาทอะไร แต่ว่าได้กำหนดมาแล้วว่ามีอยู่ 5 อย่าง 1. พอเพียง 2. วินัย 3. ซื่อสัตย์ สุจริต 4. รับผิดชอบ 5. จิตอาสา

ผู้ร่วมเสวนา : อยากจะเรียนถามอาจารย์สุวรรณฯ ที่บอกว่าคนไทยไม่ไว้วางใจในเวลาลงทุนอนาคตน้อย คือ หนูเป็นคนสนใจในพระพุทธศาสนาโดยส่วนตัว แล้วที่นี้อาจารย์บอกว่ามันอิงกับวัฒนธรรมทางความเชื่อ แม้ว่าไม่ใช่แก่นของศาสนาเลยก็ตาม แต่เป็นการเปลี่ยนแปลงไป อยากจะฟังเรื่องนี้มากขึ้น ว่าทำไมมันจึงมีวิวัฒนาการ การลงทุนในอนาคตน้อยแบบนี้เกิดขึ้น

อ.สุวรรณฯ : คือดิฉันเพิ่งแต่ตั้งข้อสังเกตพฤติกรรมของคนจำนวนไม่น้อยในสังคมกับการไม่ค่อยเชื่อในเวลาของอนาคต กับคำสอนบางอย่างที่อยู่พุทธศาสนาที่กลายเป็นพุทธวัฒนธรรม แต่กระบวนการว่าทำไม ความเชื่อนี้มาสู่พฤติกรรมนี้อย่างไร ต้องถามนักสังคมศาสตร์ ต้องไปคุุ้ปัจเจกทางประวัติศาสตร์ ต้องไปดูเงื่อนไขของระบบ labor ในสมัยโบราณ หรือต้องไปดูอะไรหลาย ๆ อย่าง และมันมีวิธีอธิบายหลายอย่าง ดิฉันไม่ได้ทำวิจัยที่จะอธิบายว่าทำไมจากความเชื่อนั้นกลายมาเป็นแนวปฏิบัติอย่างนี้ในแนววัฒนธรรม แต่ดิฉันตั้งข้อสังเกตของ ความต่อเนื่องเชื่อมโยงทางตรรกะระหว่างแนวคิดแบบนี้กับพฤติกรรมที่ดิฉันเห็น แล้วพฤติกรรมมันมีเยอะมาก และเพียงแต่ยกตัวอย่างเล็ก ๆ

เป็นเรื่องของการขาดจิตสาธารณะ ดิฉันมีทฤษฎีว่ามันตอบอย่างไร มีข้อสังเกตว่าในระบบศักดินาสมัยก่อนที่เราเรียกใช้พลเมืองให้เข้าเดือนออกเดือน ทำงานรับใช้รัฐ ไปขุดคลอง สร้างวัด สร้างวัง ในสงคราม ทำถนนหนทางอะไรก็แล้วแต่ คล้าย ๆ กับที่เราเอาคนผู้ชายวัยฉกรรณในหมู่บ้านถูกเกณฑ์แรงงานเข้าไปทำงานให้กับรัฐปี

ละ 6 เดือน ดิฉันคิดว่าอันนี้สำคัญ เพราะว่ามันกำลังทำให้การใช้แรงงานที่ไม่ใช่เป็นผลประโยชน์ของครอบครัวหรือหมู่บ้าน เป็นแรงงานของคนอื่น ผลตรงนั้นอาจจะได้รับการคุ้มครองจากรัฐบางลักษณะ แต่ไม่ใช่มีผลประโยชน์เชิงเศรษฐกิจต่อตัวเขา ทำให้การลงทุนลงแรง เวลาในพื้นที่สาธารณะในระดับชุมชน หมู่บ้าน นำเชื่อถือได้ว่าต่ำ แทนที่จะมี sense ของสาธารณะในระดับชุมชนหมู่บ้าน มีเวลามากกว่านี้ สมมติเราไปลงทุนลงแรงปลูกเหมือนระบบเงินโบราณ เขาจะแบ่งเป็น 9 แบ่งส่วน 8 เป็นของครอบครัวอีก 1 ส่วนที่เหลือให้รัฐ หมายความว่าเราทำให้รัฐ 1 และเรารู้ว่าเราได้ที่เหลือ แต่ของเราเชื่อว่าเราไม่ได้พัฒนาเป็นระบบขนาดนั้น มันทำให้เวลาที่เรไปทำที่อื่น เป็นของคนอื่น ไม่ใช่ของเรา เหมือนกับเราเสีย ทั้ง ๆ ที่เราลืมนึกไปว่าการที่เราไปทำให้สาธารณะเป็นการที่ทำให้เราได้ทุกคน ความรู้สึกอันนี้เราน้อยมาก จิตสาธารณะของเราที่ค่อนข้างต่ำ ไม่พัฒนาดังนี้ ดิฉันเข้าใจว่าส่วนหนึ่งมาจากวิธีนี้ระบบนี้หรือเปล่า

อ.มิ่งสรรพ์ : ดิฉันไม่ทราบว่าการเกณฑ์เข้าไปมันมีแต่ภาคกลางหรือเปล่า? ถ้าในภาคเหนือไม่ได้ถูกเกณฑ์เข้าไปแล้วในเวลาที่เหลือก็ให้กับสาธารณะค่อนข้างเยอะ แต่ให้ในลักษณะของการให้แก่วัด เพราะฉะนั้นศิลปะเอเยอะไรเอเยก็มาจากพวกนี้ labor ส่วนเกินของเขาคือเขามีเวลาเหลือจากการทำนา ก็จะเข้าไปอยู่ในวัดหมด

อ.สุวรรณา : ดิฉันเข้าใจว่าความเข้มข้นไม่เท่ากันในแต่ละที่ ยิ่งอยู่ใกล้หัวอำนาจส่วนกลางยิ่งเข้มข้นมากเท่าไรระบบนี้น่าจะเข้มข้นมากขึ้น แต่สมัยโบราณก่อนรัชกาลที่ 5 แต่ละส่วนก็ค่อนข้างมีเอกเทศมากกว่าหลังรัชกาลที่ 5 ดังนั้นเรากำลังคิดถึงระบบที่ความเข้มข้นน่าจะต่างกัน

อ.มิ่งสรรพ์ : แต่มันเป็นอะไรที่จริงนะว่าคนไทยไม่ค่อยจะคิดถึงอนาคต แต่ว่าไม่รู้ทำไม อันนี้ค่อนข้างจะมีผลกระทบต่อการศึกษาของเราเพราะเราทำอนาคตศึกษา

อ.สุวรรณา : มีอีกตัวอย่างหนึ่ง ดิฉันไปคุยกับคนทำประกันภัย (นี่เป็นข้อเท็จจริงที่ต้องตรวจสอบเพิ่มเติม) เขาพูดแบบนี้ว่าในประเทศไทยเวลาเราจ่ายเงินค่าเบี้ยประกันภัย 10 ปี แล้วไปรับผลอีก 10-20 ปีข้างหน้า ในประเทศไทยเป็นประเทศเดียวที่เรียกร้องให้เอาเงินคืนระหว่างทาง คือไม่มีวันยอมรอนกระทั่งจบแล้วได้ 2 ล้าน ไม่มีวัน ดังนั้นระหว่างทางได้ 6 หมื่น 2 หมื่น เอาไว้ก่อน เขาบอกบริษัทประกันเช่น AIA ที่เป็นสากลถูกแรงกดดันจนกระทั่งต้องสร้างกลไกขึ้นในประเทศไทย อันนี้ก็เป็นอย่างหนึ่งที่เราไม่ไว้วางใจ โดยไม่ได้เห็นผลตอบแทนระหว่างทาง

ที่ยกตัวอย่างเรื่องที่คนญี่ปุ่นเข้าแถว คล้ายๆกับ เรายอมเสียเพราะเราค่อนข้างมั่นใจว่าระบบให้ประโยชน์ทุกคนเสมอกัน ถ้าอย่างนั้นเรายินดี แต่ดิฉันคิดว่าเราไม่ค่อยไว้วางใจในความยุติธรรมของผู้มีอำนาจ

คือดิฉันเชื่อว่าเกี่ยวหมด เวลาเราพูดว่าส่วนตัว สาธารณะ ส่วนบุคคล ชุมชน ในระดับหนึ่งเราพูดแยกแยะออกจากกันได้ แต่ดิฉันไม่เคยเชื่อว่ามันแยกขาดออกจากกัน เพราะในที่สุดชีวิตของเราก็เดินผ่านทุกสิ่งทุกอย่างไป

พร้อมกัน ดิฉันค่อนข้างเชื่อว่าที่ญี่ปุ่นมี Social Sanctions แปลว่าการฝึกคนในระดับส่วนครอบครัว ชุมชน สังคม และรัฐ มันมีความต่อเนื่องเชื่อมโยงเป็นเรื่องเดียวกัน

คุณไปดูโรงเรียนอนุบาลของญี่ปุ่นแล้วจะรู้เลยว่าทำไมคนญี่ปุ่นถึงเป็นแบบนี้ คือเด็กทุกคนมีความรับผิดชอบต่อรองเท้าตัวเอง ผ้าเช็ดมือตัวเอง ซ้อน ส้อม ถ้วยแก้ว ทุก ๆ สิ่งมีพร้อม คือ อาจจะมองในแง่ไม่ดีก็ได้ว่า มันอาจมีระเบียบมากเกินไป แต่ว่าถ้าเทียบกับของเรา ก็จะพบข้อดีของเรา เช่น เนื่องจากเราไม่ ideological ไม่ค่อยมีอุดมการณ์ ไม่มีจิตที่มุ่งชัดเจนแน่นอน ไม่ค่อยมี เราถูกสอนปล่อยวางไปเถอะ อย่าคิดมาก เรามีกลไกในการปลอบใจความผิดหวังเยอะเกินไป ทำให้ความมุ่งมั่นที่ต้องผ่านอุปสรรคนาน ๆ ลำบาก เราไม่สามารถทำได้ ดิฉันดูหนังจีน หนังไทย อารยธรรมจีน เกาหลี ญี่ปุ่น บุคลิกของตัวละครเอกคือ มุ่งมั่น ยอมตาย เสียแขน เสียขา เป็น 20-50 ปีก็เป็นอย่างนั้น ของเราบุคลิกที่จะเป็นพระเอกน้อยมาก ซึ่งเป็นอีกแบบหนึ่ง จึงอยากให้ไปศึกษาเรื่องหนังเรื่องละคร จินตนาการมันสำคัญมาก

อ.มิ่งสรรพ : แล้วกลับไปเอาพระเอกของชาติอื่นที่เป็นคนมุ่งมั่นมากกลายเป็นคนเจ้าชู้วรรณกรรมไทย เช่น จะเด็ด แทนที่จะเป็นกษัตริย์ที่แข็งแกร่ง อะไรอย่างนี้

ผู้ร่วมเสวนา : สิ่งที่เราค้นพบอีกตัวหนึ่งก็คือการตีกัน แล้วโจทก์หลัก ๆ สองตัวก็คือ อุเทน กับ ปทุมวัน ที่นี้บางทีก็อยู่ในเหตุการณ์อย่างที่ว่าอาจารย์ว่ามันเป็นความขัดแย้ง อุเทน ตอนนั้นแยกออกไป และตอนนั้นก็เริ่มจะมีปัญหา จุฬาก็เอาที่คืน รัฐบาลก็พยายามจะหาที่ให้ เพื่อให้เขาย้ายไป ลดปัญหาที่จากปทุมวันหนึ่ง ก็จึงอยากจะเรียนถามว่าเป็นเพราะอะไรเป็นความขัดแย้งหรือเป็นคุณธรรมส่วนตน เรื่องของพรรคพวกสำคัญกว่าประโยชน์ภาพรวม

อ.สุวรรณา : เราสงสัยประเด็นนี้ อาจจะมองแบบมนุษยศาสตร์ ไม่ใช่สังคมศาสตร์ก็คือ ตัวตนของคนคล้าย ๆ ยังอ่อน เขาเริ่มเป็นตัวตนชัดเจนเมื่อเขาอยู่ในกลุ่ม ดังนั้นเขาไม่มีตัวตนที่จะไปต่อรองกับตัวตนของกลุ่ม กลุ่มสั่งทำ อะไรทำหมด โดยที่ไม่มีตัวตนของตัวเองไปต่อรอง และคิดภาพใหญ่ก็ไม่มี แต่ว่าอันนี้เขามี sense ของตัวเองที่เป็น somebody ที่มีคุณค่ามีศักดิ์ศรี เรื่องอะไรไปเสียให้กับอีกกลุ่ม เพราะฉะนั้นเราคิดว่าสังคมไทยต้องลงทุนกับตัวตนเชิงบวกเป็น positive subjectivity อันนี้เราไม่มี เพราะเวลาเราพูดว่าตัวตนจะกลายเป็นแง่ลบหมด

เราไม่เชื่อว่ามีตัวตนเชิงบวกเช่น พวกที่มีอาชีพจะคิดว่า “ฉันเป็นมืออาชีพ ฉันทำงานฉันต้องเนี้ยบเท่านั้น ถ้าฉันทำน้อยกว่านี้ ฉันไม่ยอมมันเสียศักดิ์ศรีของตัวเอง” ตัวตนเชิงบวกแบบนี้มันไม่ค่อยมี อย่างเราเป็นอาจารย์ เราสอนหนังสือเราต้องมีเกณฑ์ของเราเอง ถ้าเราทำต่ำกว่าเกณฑ์ของเราเอง ๆ เราก็ด่าตัวเอง ของพวกนี้เป็น positive subjectivity ซึ่งเราไม่ค่อยพูดกันในประเทศนี้ ถึงแม้เรามีรางวัลเช่น “ครูดีเด่น” แต่เราไม่ได้พูดถึงตัวตนเราพูดถึงความอุทิศตนของครูต่อลูกศิษย์ เราไม่เคยพูดว่านี่คือการลงทุนต่อตัวตนเชิงบวก คำว่าตัวตนในวัฒนธรรม

ไทยเป็นแง่ลบหมด เมื่อลองใช้คำเดียวกันในวัฒนธรรมฝรั่งเศส อเมริกา ส่วนใหญ่จะเป็นบวก แต่ของเรา 99% เป็นลบ เรารู้สึกว่ายากตรงนี้หายไป ทั้ง ๆ ที่จริง ๆ ในทางปฏิบัติก็มีอยู่

ผู้ร่วมเสวนา : อาจารย์สุวรรณาพูดได้ตรงประเด็นมาก คือเข้าใจจุดยอดว่าทำไมเขาถึงตีกัน มีการตีกันระหว่างโรงเรียน แม้แต่ผู้หญิงก็ตีกัน คือ ไม่มี individualism จะต้อง entrance ให้ได้ คุณต้องติดจุฬาหรือธรรมศาสตร์เท่านั้น ม.6 คุณอยู่ไม่ได้ ต้องเรียน คือมันไม่มีการศึกษาไม่ได้ทำให้เราค้นพบตัวเอง จนออกไปเมืองนอกจนอายุ 40 มาอยู่เชียงใหม่ เมื่ออยู่ญี่ปุ่นเราทำชิชูหล่นเจอเด็กอนุบาลบอกว่าให้หยิบขึ้นมา ถ้าคุณไม่หยิบขึ้นมาฉันต้องทำเอง คือ มันสอนเด็กตั้งแต่เล็ก ๆ แล้วความที่เขาทำเพื่อสังคมนั้นคือแสดงว่าเขารักตัวเอง ตอนแรกเราก็ไม่เข้าใจว่าจะทำไปเพื่ออะไร ต่อคิวไปทำไม แต่พอเราเข้าใจวัฒนธรรมเขา ลองทำแบบเขา เราเข้าใจว่านี่คือการแสดงว่าเรารักตัวเอง แต่มันไม่มีความรู้สึกแบบนี้ในการที่คนไทยจะทำจิตสาธารณะ น้อยมาก และเคยมีการทำวิจัยค้นพบว่าคนไทยที่ขี้เกียจเพราะมีวัฒนธรรมแบบนี้มาตั้งแต่อดีต ไม่เคยถูก colonize, ถูกสอนว่าในน้ำมีปลาในนามีข้าว, อากาศเย็นสบายนอนใต้ต้นไม้ หลับ ตื่นมากินผักนอนต่อได้ ซึ่งคนญี่ปุ่นเขาไม่มีอย่างนั้นเขาเลยต้อง forecast อนาคตตอนที่มาเชียงใหม่ต้องมีบัตรเครดิต คือไม่ forecast อนาคต ไม่มีความรู้สึกว่าจะต้องเก็บเงินเพื่อความเสี่ยง และคนไทยมีความชอบซื้อบ้าน ซื้อรถมาก คนเยอรมันไม่ซื้อ เขาอย่างเดียว แล้วคำนวณดูว่าเช่นจนถึงอายุ 85 เขายังถูกกว่าซื้อ เพราะมีความเสี่ยงหากซื้อแล้วต้องการขายราคาจะตก

อีกอย่างหนึ่งที่ยากจะบอกก็คือพอเริ่มมี social media เข้ามา ทุกคนจะอยู่ อยากให้ดู netflix เรื่อง series black mirror episodes 3 คือ ทุกคนโพสต์ใน IG สมมติเราไปเที่ยวกับเพื่อนริมทะเล ถ่ายรูปแล้วเราก็จะโพสต์ทันที แล้วขึ้นแคปชั่นเพื่อฝัน ซึ่งมันไม่จริง แต่เพราะเรากำลังอยู่ในโลกแห่งความเป็นจริง ซึ่งมันก็ตีกัน มีการวิจัยมาแล้วว่าสมองของคนเราเมื่อ fake มาก ๆ มันจะทำให้เราใช้พลังงานเยอะมากเพื่อให้เราคิดว่าความปกติ มันไม่ใช่ความปกติ แต่ความพิเศษคือความปกติ top of the world มันปกติแล้วคุณเสพเรื่อย ๆ จะทำให้ depress in long term พอ depress มาก ๆ ก็ไม่รู้จะทำอย่างไร ฉะนั้นจึงแนะนำให้ดู series black mirror episodes 3 ตอนจบเขา out เลย คือ คุณต้องได้ 5 คะแนน เพื่อนต้อง like คุณตลอด ถ้าคุณได้ 3 คะแนนคุณจะทำงานไม่ได้ ต้องไปเสริอาหารในร้านอาหาร คุณเหลือ 0 คะแนนคุณต้องเข้าคุกทันที สุดท้ายมันเป็นเรื่องที่ฝรั่งจะบอกว่า การที่ social media จะขับเคลื่อนอนาคตอย่างไรคนรุ่นใหม่จะมองอย่างไร ฉะนั้นไม่ต้องโพสต์ อยู่กับปัจจุบันและมีความสุขกับมันให้มากที่สุด

ผู้ร่วมเสวนา : อยากจะถามอาจารย์ทั้งสองท่าน และเชื่อมโยงกับที่อาจารย์ไชยันต์พูดถึงเรื่องที่ได้ทำร้ายกันในหมู่วัยรุ่น และได้ฟังที่อาจารย์อานันท์พูด คือ คุณธรรมมีสองระดับ คือระดับสังคม กับระดับปัจเจก ทีนี้เมื่อวานอาจารย์ก็ยกตัวอย่างว่าเหมือนคุณธรรมในระดับสังคมในอีกแง่มุมหนึ่ง social sanction ที่เกิดขึ้นเพื่อควบคุมสังคม ถ้ายุคสมัยที่ยุคสมัยที่สังคมไทยกำลังจะเปลี่ยนไป social sanction ที่บางทีมันเคยเป็น positive มันจะเริ่ม

กลายเป็น negative กลายเป็นลัทธิล่าแม่มดแล้ว ซึ่งจะไม่เปิดให้เกิดนวัตกรรมหรืออะไรใหม่ ๆ ขึ้นมาได้ ก็คือ มันเริ่มไม่สอดคล้องกับบริบท ที่นี้อาจารย์อานนท์ก็เลยเสนอว่าอาจจะเป็นไปได้ว่าในสังคมไทยการสืบสานวิจัย ต้องมองคุณธรรมที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน คือหมายความว่ายอมรับ unit ของตัวปัจเจกเอง มีการ create หรือมี innovation บางอย่างที่ทำทลายคุณธรรมในระดับสังคมที่มี social sanction เกิดขึ้นหรือเปล่าซึ่งตัวคุณสมบัติของคุณธรรมที่แต่ละระดับปัจเจกพยายามสร้างขึ้นใหม่ ที่มันทะลุออกจากกรอบเดิม มันอาจจะเป็นอีกเส้นทางหนึ่งของเส้นทางการนิยามคุณธรรมหรือเปล่า ที่นี้ก็เลยขอความเห็นของอาจารย์ในประเด็นนี้

อ.สุวรรณา : คำถามนี้สำคัญมาก ขอกลับมาสู่ comment เรื่องท่อนสุดท้ายของชื่อหัวข้อของงานนี้ “สังคมสมัยใหม่” ดิฉันเข้าใจว่าในชีวิตจริงของเรา เราถูกควบคุม กำกับ บังคับ โน้มน้าวด้วยอะไรหลายอย่าง พุดแบบหลวม ๆ อาจจะเป็น 4 ประเภท เช่น จารีต, ประเพณี, คำสอนทางศาสนา, ธรรมเนียม อะไรทั้งหลาย นี่คือระดับที่หนึ่ง ส่วนใหญ่อยู่ในชุมชน อันที่สองอาจจะในระดับวิชาชีพ จรรยาบรรณ แพทยสภา สมาคมนายความ อะไรต่าง ๆ อันที่สามอาจจะเป็นกฎหมาย เราในฐานะพลเมืองต้องอยู่ในกฎหมายเดียวกัน แต่ที่อันที่สี่คือปัจเจก

ที่นี้ดิฉันมีสมมติฐานว่าในสังคมก่อนสมัยใหม่ ซึ่งคำว่าสมัยใหม่ของยุโรปมันจะอยู่ในศตวรรษที่ 17-18 ส่วนของไทยอาจจะอยู่ในศตวรรษที่ 19-20 แนวคิดพื้นฐานที่มากับอาณานิคม หรือหลังอาณานิคมซึ่งอาณานิคมเกิดขึ้นในยุโรปและค่อย ๆ แผ่คุณค่าบางอย่างที่มากับสังคมสมัยใหม่ ประชาธิปไตยอะไรทำนองนี้มีมีกระบวนการที่ซับซ้อนที่นำมาสู่ ปัจเจกบุคคลของเรา ดิฉันคิดว่าอันหลังนี้ไม่ชัดในขณะที่พลังจารีตประเพณีอะไรอ่อนสมัยก่อนเราอยู่ด้วยจารีตประเพณี ใครผิดผีในหมู่บ้านก็รู้กัน ก็ sanction กันไปในระดับนั้น แม่พ้อมีอำนาจก็อบรมสั่งสอนลูกจะเข้มจะอ่อนก็ว่ากันไปคล้าย ๆ กลไกที่ควบคุมกำกับพฤติกรรมคนที่ในเชิงจารีตประเพณีที่เป็นกลุ่มอ่อนกำลังลงในขณะที่ ความเป็นปัจเจกของเรา ซึ่งในโลกสมัยใหม่วางกติกาทางสังคมและการอยู่ร่วมกันก็เกี่ยวกับปัจเจกบุคคลที่มีเหตุผล

ที่นี้ถามว่าความเป็นสมัยใหม่มีความซับซ้อน แต่มีอยู่ 2 เรื่องที่อยากจะบอก 1. วิทยาศาสตร์ในฐานะวัฒนธรรมคือเราต้องพูดความจริง ต้องหาข้อเท็จ ต้องหาตัวเลขสถิติ พวกนี้มากับโลกสมัยใหม่ โลกก่อนสมัยใหม่ไม่ได้คิดขนาดนี้ อันที่ 2. ความมีเหตุผลในฐานะปัจเจกบุคคล ระบบประชาธิปไตยทั้งอันวางอยู่บนความมีเหตุผลของปัจเจก เพราะฉะนั้นความมีเหตุผลของปัจเจกของคานต์คือ การที่เราใช้กฎกติกาที่เราใช้กับตัวเองหรือคนอื่น ต้องเป็นกฎเดียวกันถึงจะมีเหตุผล สมมติว่า ในซอยที่บ้านมีที่เล็ก ๆ ที่คนไปจอดรถหรือซื้อของอะไรได้ วันหนึ่งมีร้านอาหารมาเปิด แล้วเขาก็กันที่ของเขา แล้วเขาก็เอาป้ายห้ามจอดรถ แต่ป้ายของเขามาขาที่วางแล้วเลื่อนได้ ซึ่งกินพื้นที่ในซอย ทำให้รถที่เคยจอดได้กลับจอดไม่ได้ ดิฉันโกรธมากอยากจะไปร้องที่ สน. แล้วกลับมาคิดว่าจะโดนเขาตีหัวไหม ก็คือเจ้าของตรงนี่เขียนว่าห้ามจอดรถ ห้ามกลับรถ แต่การปกป้องสิทธิของเขากำลังละเมิดสิทธิของคนอื่น นี่คือการไม่มีเหตุผล คุณมีสิทธิปกป้องสิทธิของคุณแต่วิธีที่คุณปกป้องสิทธิคุณไม่มีสิทธิไปละเมิดสิทธิคนอื่น เพื่อให้การปกป้องสิทธิของคุณสำเร็จ ดิฉันถามว่าความเป็นประชาธิปไตยที่เราอยากได้ เราพัฒนาตรงนี้หรือยัง เอา

พื้นฐานจริง ๆ มีหลายข้อ แต่เอาข้อนี้ข้อเดียวก็คงทำไม่ได้ คล้าย ๆ ว่าไม่มีระบบการศึกษาที่คิดให้ชัดว่า คุณลักษณะอะไรที่เราอยากได้ประชาธิปไตยมันอยู่ตรงไหนบ้างในสังคมสมัยใหม่

อ.มิ่งสรรพ์ : คือลักษณะที่รัฐบาลพอเพียง มีวินัยอะไร มันเป็นคุณลักษณะที่เขาเลือกมาให้เราปกครองง่าย แค่นั้นเอง แต่อะไรที่ fix อยู่แล้วเราเปลี่ยนไม่ได้ เขาใส่ไปในยุทธศาสตร์ชาติเลยเป็นกฎหมายไปหมดแล้ว เมื่อวานคือ ฟังอาจารย์อานันท์ คืออาจารย์อานันท์เขาใช้ความคิด individualism กับ communitarianism มา apply กับ การที่เราจะไปทำตัวชีวิตคุณธรรม คำถามก็คือว่าเราจะใช้ตัวชีวิตประเภทปัจเจกหรือประเภท social ถ้าเป็น ประเภทปัจเจกมันก็คือความดีที่เราปฏิบัติด้วยตัวของเราเอง ไม่เกี่ยวกับคนอื่น อยากรู้ว่าเราต้องทำ เช่น เราอยากจะไปอุทิศเงินให้องค์กรระหว่างประเทศ เพื่อที่จะไปรักษาลาวาหตุแลปลาวาห อันนี้เป็นปัจเจก แต่หากเรา ไปทำบุญที่วัด ดูแลที่วัดเพราะสังคมต้องทำบุญ อันนี้เป็นคุณธรรมชุมชน มันก็มีทั้งดีและไม่ดีทั้งสองอย่าง แต่ที่สำคัญก็คือ เพราะว่าปัจเจกคุณธรรมเน้นเรื่องความมีอิสระเสรี มันเน้นความเป็นตัวของตัวเองมาก มันจะเป็นตัวคุณธรรมที่ไปขับเคลื่อนนวัตกรรม คือสิ่งที่รัฐบาลต้องการเลย ในขณะที่คุณธรรมชุมชน เนื่องจากมันมี social sanction อยู่ เป็นตัวการหลักในปัจจุบัน มันก็ทำให้วัฒนธรรมลดลง อันนี้เป็นอะไรที่น่าสนใจมาก แต่งานที่ต้องทำ คือจะทำอย่างไรให้มี set ของตัวชีวิตที่มีทั้งปัจเจกคุณธรรมและชุมชนคุณธรรมที่มันจะไปสร้างทั้ง innovation และ อะไรก็ตามที่เป็นชุมชน ที่เป็นส่วนตัวของชุมชนคุณธรรม ท่านทั้งสองมีความคิดเห็นอย่างไรกับแนวความคิดนี้

อ.สุวรรณภา : เรื่อง innovation ที่มาจากปัจเจก คือ เสรีภาพเป็นนิเวศที่จำเป็นต่อ innovation แต่ปัญหาคือถ้า กระบวนการมันเดินไปสุดของมันอย่างเป็นระบบ ตัวปัจเจกจะเป็นคนออกกฎเองแต่การออกกฎเองต้องต่อรอง สื่อสารกับคนอื่น ๆ ที่เขาออกกฎด้วย แล้วในที่สุดถ้ายอมรับกฎร่วมกัน กฎหมายเป็นที่มาของประชาชนที่เป็น ผู้แทนจริง ๆ ใน idea ในที่สุดเราจะไม่มีเหตุผล ถ้าเราไม่ยอมทำตามกฎที่เรามีส่วนร่วมในการออก เพราะฉะนั้น การมีระบบการปกครองที่เรายอมทำตามกฎกับการมี innovation ไม่ขัดกัน แต่ของเราไม่ใช่

อ.มิ่งสรรพ์ : อาจารย์อานันท์ก็ยกเหมือนกันว่าในสังคม transition บางแห่งที่เกิด innovation มันไม่ใช่ไม่เคยเกิด ในเมืองไทย เช่น การพยายามไปสร้างป่าชุมชน เป็นต้น แต่มันจะเป็นสังคมชายขอบที่เขาไม่ได้มี resource อื่นที่ จะไปทำได้ เขาต้องใช้การมีส่วนร่วมและต้องใช้ทุนสังคมของเขาทั้งหมดมาร่วมกัน ที่จะสร้างกฎเกณฑ์ใหม่แล้วเอา กฎเกณฑ์นี้ไปต่อรองแก่รัฐที่รับร่วมกันโดยเขาต้องรักษากฎเกณฑ์อันนี้ด้วย อันนี้อาจารย์สุวรรณภาพูด